

Katsauksia

Maaailman foneetikot Tallinnassa

Nykyisin neljän vuoden väliajoin toistuvista foneettisten tieteiden kongresseista ensimmäinen pidettiin v. 1932 Amsterdamissa. Kuluvan vuoden kongressin, järjestyksessä yhdeksäntenä, oli saanut järjestääkseen 1.–7. elokuuta 1987 Viron tiedeakatemia kielen ja kirjallisuuden laitoksen Tallinnaan, siis vain vähäisen matkan päähän vuoden 1961 pitopaikasta Helsingistä. Asukasluvultaan suunnitellun Helsingin kokoinen Tallinna ja sen keskiaikainen vanha kaupunginosa tarjoavat erinomaisen ympäristön suurellekin kongressille, ja äskettäin valmistunut teknisin esitysvälinein varustettu kokousrakennus Viru- ja Olümpia-hotellien tuntumassa on tasokas. Kongressi oli laajin kielitieteen kokous, mitä Neuvostoliitossa on koskaan pidetty. Niinpä se herätti Tallinnassa melkoista huomiota

ja näkyi selvästi myös katukuvassa. Edellisestä laajasta tieteellisestä kokouksesta, kolmannesta kansainvälisestä feno-ugristikongressista, oli kulunut 17 vuotta.

Kongressin puheenjohtajana oli Tamaz Gamkrelidze Tbilisistä, varapuheenjohtajina Tatjana Nikolajeva (Moskovasta) ja Endel Sõgel sekä pääsihteerinä Mart Rimmel (molemmat Tallinnasta). Heidän johdollaan kongressin järjestelyt onnistuivat loistavasti, kuten kongressin pysyvän neuvoston puheenjohtaja Peter Ladefoged totesi loppupuheessaan. Järjestelykomiteassa virolaisina edustajina olivat Sõgelin ja Rimmelin lisäksi Arvo Eek, Arno Kõörna ja Kullo Vende. Järjestäjien avuliaisuus ja vieraanvaraisuus jättivät Tallinnan osanottajien mieliin mieluisan muiston. Illanviettoja sekä retkiä Lahemaan kansallispuistoon ja Tarttoon suosi erinomainen sää, samalla kun Suomen elokuu oli alkanut ankeasti. Tartossa piti yliopiston aulassa puheen 82-vuotias Paul Ariste, virolaisen kokeellisen fonetiikan alullepanija.

Neuvostoliittolaisia esitelmiä ankarasti karsimalla oli päädytty yhdeksään yleisistunto- ja 482 jaosesitelmään, kuuteen symposiumiin ja niiden 46 esitelmään sekä neljään posteristuntoon. Osanottajia oli 766, kaikkiaan 36 eri maasta. Tallinnan valintaa kongressin pitopaikaksi puolsi idän ja lännen kohtaamismahdollisuus. Milloinkaan aiemmin ei vastavissa kongresseissa ole ollut samassa määrin läsnä neuvostoliittolaisia ja muiden sosialististen maiden osanottajia.

Järjestäjien merkittävä saavutus oli esitelmien kuusiosainen, yli 2 000 sivua käsittävä ennakkojulkaisu. Tämä julkaisu ja hyvin toimitettu ohjelma tarjosivat osanottajille hyvän pohjan päiväohjelman suunnitteluun. Esitelmät oli luokiteltu kuuteen pääryhmään (puheen tuotto, akustiikka, havainto, tekniikka, kielitieteelliset näkökulmat, puheen häiriöt ja opetus) ja nämä edelleen 86 alaryhmään. Symposiumit kuvastivat ainakin eräitä tutkimuksen keskeisiä aloja. Niissä edustuivat puheen prosodiikka (intonaatio ja

Katsauksia

rytmi), puheen tuoton ja kuulon mallintaminen sekä luonnollisen fonologian suhde fonetiikkaan. Prosodiikan aiheissa isännöivät näkyvimmin neuvostoliittolaiset; luonnollisen fonologian symposiumia johti Wolfgang Dressler (Wien). »Roman Jakobson ja nykyfonologia» oli teemana yhdessä symposiumissa, jossa oli mukana myös Kalevi Wiikin (Turku) esitelmä Itämeren alueen tonaalisista prosodisista aksenteista.

Nimitys »Foneettisten tieteiden kongressi» merkitsee sitä, että selvemmin kielitieteellis-foneettisten aiheiden ohella näkökulma on suuntautunut myös puheen käsittelyyn, kielelliseen viestin välittymiseen puhujalta kuulijalle kokonaisuutena sekä patologiseen puheeseen. Tämä selittää sen, miksi esim. teknisten tieteiden edustajilla on ollut näissä kongresseissa näkyvä sija. Tunnettujen foneetikkojen rinnalla ovat yleisesitelmien pitäjinä aina saaneet näkyvän sijan puheentutkimukseen erikoistuneet tekniikan edustajat. Foneetikoihin kuuluvat mm. Ilse Lehiste ja Björn Lindblom. Lehiste piti esitelmän mieliaiheestaan kestosta, sen mittauksista, fonologisista funktioista ja teoreettisista implikaatioista. Virolaissyntyisenä hän oli muutoinkin nyt kongressin kunniavieras. Lindblom (Tukholma) oli laatinut kiinteän tiivistelmän uusista tutkimustuloksista, jotka valaisivat vanhastaan tunnettua invarianssin ongelmaa. Teknistä puolta edustivat Osamu Fujimura (Murray Hill), H. Fujisaki (Tokio) sekä Matti Karjalainen Helsingin teknillisestä korkeakoulusta. Karjalaisen aiheena oli puheen auditiivi mallintaminen.

Viron fonologian lukuisat visaiset ongelmat olivat odotuksenmukaisesti eräiden esitelmien ja keskustelujen lähtökohtana. Yleisistuntoesitelmässään Arvo Eek ja Toomas Help esittivät nykyään hyvin ajankohtaisen rytmin typologian ongelmaan oman ratkaisunsa ja kuvasivat sen sovellusta viron äännehistoriaan, muinaisviron suureksi rytminvaihdokseksi kutsumansa ilmiön (n. v. 1100–1500) kuvaamiseen. Heidän typologiansa

on hienojakoisempi kuin K. Piken 1946 esittämä jako paino- ja tavuajoitteisiin kieliin. Keskeisiä käsitteitä ovat puolitavu, tavu ja tahti: ne ovat painon erityyppisen sijainnin vaikutusaloja. Tahtia luonnehtii painon määräytymiseen kytkeytyvä alun jännityksen kasvu, kääntöpiste ja sitä seuraava höltyminen. Rytmityksen kaksi päätyyppiä ovat »switching» ja »striving». »Switching» on luonteeltaan äkkivaikutteinen ja sisältää tavallisesti kaksi erillistä käskyä. Toinen säätelee painon maksimaalin energiatason sijaintia, toinen sitä seuraavaa höltymistä. »Striving» on luonteeltaan pehmeämpi. Siinä tahtia säätelee vain yksi käsky; höltyminen seuraa automaattisesti jännityksen huippukohdan jälkeen, ja höltymisvaiheeseen liittyy laadun reduktio. Kielten rytmityypit voivat vaihdella sen mukaan, miten nämä kaksi painonsijaintitapaa kohdistuvat eri vaikutusaloihin. Siten saadaan viisi rytmiperiaatetta: 1) »syllable-switching» (suomi, italia), 2) »syllable-striving» (vietnamin kieli), 3) »foot-striving» (saksa, englantti, venäjä), 4) »demisyllable-switching» (japani) ja 5) »compound foot control» (viro). Kuvaulla kielihistorian kaudella viro koki useita rytminvaihdoksia, joista jokainen jätti jälkensä kielen fonologiaan, mm. kvantiteettien esiintymiseen ja kahden kontrastiivisen aksentin syntymiseen (»even» ja »sharp» aksentti).

Esitettyä virkistävää rytmiteoriaa tullaan arvioimaan varmaan tulevaisuudessa perusteellisemmin. Puolitavun käsitettä ei ilmeisesti ole tarkoitettu täysin korvaamaan vanhaa moran käsitettä (jota esim. Wiik käyttää omassa viron kvantiteettien tulkinnassaan), koska Eek ja Help viittaavat Fujimuran artikkeliin 1983, jossa puolitavu on lähinnä eräänlainen koartikulaatioyksikkö.

Mati Hint vertasi viron kvantiteetteja ja palataalistumista koskevassa esitelmässään (1 s. 304–307) omaa kvantiteettiratkaisuaan Tiit-Rein Viitson sekä Arvo Eekin ja Toomas Helpin ratkaisuihin. Hint jakaa ensin tavutyyppit segmentaalisesti lyhyisiin ja pitkiin ja nämä

painollisiin ja painottomiin. Kvantiteetti Q1 voi esiintyä vain lyhyissä painollisissa tavuissa, Q2 ja Q3 vain pitkissä painollisissa tavuissa. Q3 (Q3') on tiukka-artikulaatioinen (syllabinen) lisäkvantiteetti. Neljättä kvantiteettia Hint ei tunnusta eikä katso löytyneen kokeellista todistetta siitä. Viitson sekä Eekin ja Helpin ratkaisun Hint tulkitsee niin, että tavut jakautuvat ensin aksentillisiin ja aksentittomiin. Viitson ratkaisussa aksentilliset jakautuvat edelleen kevyisiin (light) ja raskaisiin (heavy) ja kevyet vielä lyhyisiin (Q1) ja pitkiin (Q2) sekä raskaat kahteen pitkään luokkaan (Q3 ja Q4). Eekin ja Helpin ratkaisua Hint pitää muutoin samana, mutta Q4:stä on hänen mukaansa luovuttu ja light/heavy-dikotomian sijasta käytetään termistöä »flat/sharp». Keskusteluissa kävi ilmi, että Q4 perustuu alueelliseen erityispiirteeseen ja on luonteeltaan pikemminkin väistyvä kuin etenevä ilmiö.

Wolfgang Veenker (Hampuri) piti esitelmän fonologisen tilastoinnin soveltamisesta kielisukulaisuuden asteen osoittamiseen; esimerkkinä olivat uralilaiset kielet (4 s. 136–138).

Suomalaiset pitivät edellä mainittujen lisäksi seuraavat esitelmät. Pertti Hurme (Jyväskylä) käsitteli kysymystä, miten äänenlaadultaan vaihtelevat vokaalit kuullaan, kun niiden voimakkuus yhdenmukaistetaan. Antti Iivonen (Helsinki) kuvasi saksan yleispuhekielen vokaalien alueellista vaihtelua etenkin keskisaksan ja Wienin saksan aineiston valossa. Terttu Nevalainen (Helsinki) on tilas-

toinut Lontoon–Lundin korpuksesta englannin nukleaaristen toonien esiintymisvaihtelun. Ilkka Raimo ja Olli Aaltonen (Turku) sekä Erkki Vilkmán (Tampere) pyrkivät vastaamaan kysymykseen, onko painotus paineen vai laryngaalisen aktiiviuden aikaansaannos. Antti Sovijärvi ja Reijo Aulanko (Helsinki) olivat syntesoineet loogisen painotuksen esimerkkejä, jotka edustivat useita eri kieliä.

Teknistä tai lääketieteellistä puolta edustivat Unto Laineen (Helsinki) ja foniatri Erkki Vilkmánin esitelmä laryngaalisen äänilähteen ja ääntöväylän yhteisvaikutuksesta, E. Vilkmánin ja hänen kollegoidensa esitys äänen taajuusvääristymästä (»jitter») ja sen psykofysiologisesta taustasta sekä H. Seitsosen ja T. Jauhiaisen (Helsinki) huomiot prosodisten piirteiden merkityksestä suomenkielillä kuulovammaisilla. T. Altosaar, S. Helle ja K. Lukaszewicz pitivät lisäksi kukin esitelmän, joissa toisena tekijänä oli Matti Karjalainen. Näistä kaksi ensimmäistä koskivat puheen auditiivisen mallintamisen yksityiskohtia, kolmas sitä, miten laadukasta puhetta syntesoidaan yhdistämällä puheen aallonmuodon palasia.

Seuraava kongressi on Aix-en-Provennessa 1991. Sitä ennen pidetään foneettista kirjoitustapaa koskeva kokous Kielissä 1989. Transkription ongelmien pohdinta on paikallaan juuri nyt: täyttäähän IPA-aakkosto sata vuotta v. 1988.

ANTTI IIVONEN